

Հոդվածում դիտարկվում է հայերի առանձին խմբերի «վերադարձը» կամ «վերականգնումը» (վերահնտեգրումը) դեպի ավանդական ազգային դավանանքներ, որոնց նախնիները ճակատագրի բերումով պատմական հայրենիքում ստիպված էին ընդունել կաթոլիկություն:

THE ISSUE ON THE RETURN OF DISSENTER ARMENIANS INTO THE TRADITIONAL CHURCH.

Victor Hakobyan

Summary

The article views the return or restoration (reintegration) of the separate groups of Armenians into traditional national beliefs whose ancestors had to accept Catholicism in their historical homeland.

ՃԱՄԱՆԱԿԱԿԻԳ ՃԱՐՏԱՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՊԱՅՄԱՆԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՐԴԻ ՔԱՂԱՔԱՇԻՆԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄՆԵՐՈՒՄ

Լյուբա Կիրակոսյան

ԵրԴՀ

Ժամանակակից ճարտարապետությունն իր պատմականությամբ ավելի մեծ հնչեղություն է ստանում համամարդկային մշակույթի մեջ: Այն ներկա հասարակության կեցության գիտակցությունն է և նրա առաջադիմության ցուցանիշը: Հայկական լեռնաշխարհի հնագույն քաղաքաշինական մշակույթը ձևավորվել է պետականության և տարածաշինական մտածողության փոխայանմավորվածության առկայության պայմաններում: Քաղաքների առաջացումն ու զարգացումն, անշուշտ, կայացած պետականության արգասիք է: Մեր ժամանակների համար կարելի է ավելացնել նաև, որ քաղաքային մշակույթը կերտվում է ներկայիս հասարակության առանձնահատկություններին և թելադրանքին համապատասխան, որոնցով պայմանավորված քաղաքաշինական միջավայր միշտ չէ որ ներդաշնակ է: Ժամանակակից քաղաքաշինական գործընթացներն Յայաստանում ընթանում են համաշխարհային օրինակների արհեստական ընդօրինակման և տեղայնացման մեխանիկական ճանապարհով, որի արդյունքում մենք այսօր ունենք այն խառնաշփոթ պատկերը, որը բնորոշ է երկրի համարյա բոլոր քաղաքներին: Ավելին, այդ միտումներն, ակնհայտորեն, ավելի փոքր մասշտաբներով առկա են նաև Լեռնային Ղարաբաղի մայրաքաղաք Ստեփանակերտում:

Հայաստանի արդի քաղաքաշինական մշակույթը կազմավորվում է հնի և նորի պայքարի և հակադրության պայմաններում: Ավաղ մեզանում այս ամենը շատ պարզունակ և ուղղակիորեն է հասկացվում և իրագործվում, որն էլ հանգեցնում է քաղաքների համար անվերադարձ կորուստների: Դեռևս աշխարհահռչակ ճարտարապետ Կ. Տանգեն գտնում էր, որ պետք է «ավերել», «հաղթահարել» ավանդույթը ոչ այնպես, որ բացառել այն ժամանակակից ճարտարապետության մեջ, այլ հասնել նրա էությանը, ներթափանցել և հասկանալ այն, նրա ձևագոյացման գործընթացներն ու կառուցվածքը և զարգացնել արդեն նորովի՝ ձևի և բովանդակության միասնության մեջ: Մինչև վերջ հասկացված, վերծանված և ստեղծագործաբար վերափոխված ավանդույթը ճարտարապետի ձեռքում դառնում է ստեղծարար: «Որպեսզի ավանդույթը վերածվի ինչ-որ ստեղծարարի, այն պետք է ենթարկվի բացասման», - գտնում էր ճարտարապետը:¹

Որոշակիորեն ողջ ազգային ճարտարապետությունը նույնպես ավանդույթ է, բայց ոչ որպես միանշանակ հասկացվող, ոչ որպես առանձին ձևի կամ մանրամասնի փոխանցում «անցյալից» «ներկային»: Միասնական ազգային ավանդույթը յուրօրինակ ավանդույթների հանրագումար է, որը թափանցելով ազգային մշակույթի բոլոր շերտերը, բարձրանում է դեպի նրա կառուցման կերպարանշանային, արխիտեկտոնիկ սկիզբ և տարածության փոխազդեցություն: Նորարարությունն այստեղ ոչ միայն ավանդույթը հաղթահարելու մեջ է, այլև ավանդույթի ընտրության, խմբագրման և վերջապես նորի ստեղծման: Ավանդապաշտների և նորարարների, կամ ինչպես համաշխարհային պրակտիկայում է ընդունված ասել՝ գլոբալիզատների և ռեգիոնալիստների միջև մշակութային վիճաբանությունները միշտ էլ եղել են աշխարհի գրեթե բոլոր երկրներում: Դրանք հատկապես թեժ էին 20-րդ դարի 20-ական թվականներին: Այժմ մենք նորից կանգնած ենք այդ խնդրի առաջ: Ավանդականի և նորարարականի փիլիսոփայական միասնությունը պետք է դառնա ազգային ճարտարապետության հիմքը:²

Ավաղ, մեզանում այս բացարձակ ճշմարտությունը շատ հաճախ արհամարհվում է: Մեզ համար հարազատ դարձած քաղաքային միջավայրը, որն առաջնահերթ ձևավորված էր տարածական կառուցապատման մեջ, օտարանում է, քանզի քաղաքաբնակներիս համար վերանում է նաև քաղաքի կերպար հասկացությունը: Քաղաքային միջա-

¹ Танге К., *Архитектура Японии*, М., Прогресс, 1976.

² Баян К., *Современная национальная архитектура Армении*, Ереван, 1987, с 187.

վայրը գործուն մասնակցություն ունի մարդու հոգեկերտվածքի ձևավորման և զգայական ընկալման վրա: Ժամանակի մեջ ամբողջացած այդ հոգվիճակը կտրուկ փոփոխությունների և ձևափոխման պայմաններում ենթակա է խեղաթուրումների: Արդյունքում, մենք մեր տանը հայտնվում ենք օտարացման մեջ: Չենք հասցնում անգամ ինտեգրվել նորաստեղծ տարածական միջավայրին, քանզի այս ամենը կատարվում է տարերայնորեն, տարածաժամանակային կապի բացակայության պայմաններում: Բայց, չէ՞ որ քաղաքը մարդկային կյանքի նյութական միջավայր է, որի կազմակերպմանը պետք է մասնակցություն ունենան ինչպես ներկայի, այնպես էլ անցյալի և ապագայի տարրերը: Ժամանակակից քաղաքներում առկա են նախորդ սերունդների աշխարհայացքի և գեղարվեստական մտածողության արդյունքներ՝ մարմնավորված առաջին հերթին ճարտարապետական հուշարձաններում: Հենց այս հուշարձաններն են, որ քաղաքին տալիս են կերպարային հնչեղություն և նրանց դարձնում առանձնահատուկ: Ավելին, քաղաքներում միաժամանակ ապրում են երեք սերունդների մարդիկ, որոնց գոյության տիրույթն է քաղաքային միջավայրը, որը պետք է ապահովի այդ մարդկանց բնականոն կեցությունն այդ միջավայրում: Հուշարձանների և պատմաճարտարապետական միջավայրի պահպանումը, բնականաբար չի ենթադրում քաղաքի զարգացման կասեցում: Քաղաքը կենդանի՝ ապրող, շնչող օրգանիզմ է, որն անխուսափելիորեն պետք է զարգանա և վերափոխվի ժամանակի պահանջներին համապատասխան: Քաղաքները՝ չդարձնելով թանգարաններ բաց երկնքի տակ և պահպանելով պատմական ճարտարապետության շնորհիվ ստեղծած նրա կերպարը, կարելի է առանձնացնել տվյալ քաղաքի եզակիությունը և կարևորությունը համաշխարհային մշակույթի համակարգում: Կարևորագույն հարց է այդ հուշարձանների շուրջը ներդաշնակ տարածական միջավայրի ստեղծումն ու քաղաքաշինական իրավիճակի կարգավորումը: Լավագույն տարբերակն այս դեպքերում հակադրության մեջ ներդաշնակ և «համագործակցող» միասնություն ստեղծելն է: Համաշխարհային ճարտարապետության մեջ այդպիսի օրինակներից են Մոսկվայի «Նովի Արբատ» փողոցի վրայի բազմահարկ շենքի անմիջապես առջևում գտնվող փոքրիկ եկեղեցին, Լուվրի մուտքը կազմակերպող ապակե բուրգը (Նկ.1): Իտալիայի փորձն այս հարցում ավելի քան ընդօրինակելի է: Իտալական քաղաքներն իրենց պատմականության մեջ ապրում են նորօրյա շնչով: Ֆլորենցիայում վերածննդի և գոթիկայի ժամանակաշրջանի պատմական շենքերի և ճարտարապետական համույթների կողքին շատ նրբորեն և սահուն կերպով ժամանակակից կառուցապատումն իրականացված է

այնպես, որ պահպանելով հանդերձ պատմաճարտարապետական միջավայրը, հնարավոր է դարձել հասնել նաև ծավալատարածական ամբողջականության (նկ.2): Երևանում, մասնավորապես, նույնպես կան պատմանշակութային արժեքներ, որոնց շուրջը կարելի էր կազմակերպել նորօրյա կառուցապատումը: Այդպիսի կազմակերպման համար դոմինանտի դեր կարող են կատարել ասենք, Շենգավթի, Թեյշեբախիի և Էրեբունիի ամրոցները, Ավանի վաղբրիստոնեական տաճարը, Կաթողիկե եկեղեցին, Կոնդի որոշ հատվածներ: Մեր սերնդի համար հարազատ և պատմանշակութային արժեք են նաև խորհրդային շրջանի շատ շինություններ, որոնցից շատերը նույնպես ժամանակակից խառը, շփոթ զարգացումներում վնասվեցին, նույնիսկ վերացան: Խորհրդային շրջանի բարբարոսությունը, որն ուղղված էր նաև նախորդ դարաշրջանների գաղափարական բովանդակությունն ամփոփող ճարտարապետական կառույցների ոչնչացմանը (Պողոս Պետրոս և այլ եկեղեցիներ),¹ շարունակվեց նաև մեր օրերում: Նույնպիսի գործողություններ իրականացվեցին նաև հետխորհրդային շրջանում: Սոցիալ-տնտեսական ծանր իրավիճակում, ներդրողների քմահաճույքին և գրպանին ենթակա Երևանում կատարվեցին կառուցապատումներ, որոնց իրականացման ճանապարհին ավերվեցին արժեքավոր շինություններ (Քաղաքային խորհրդարանի շենքը Շահունյան հրապարակում, «Շիրակ» հյուրանոցը, Հանրապետության, Արամի, Փավստոս Բուզանդի, Տերյան փողոցների 19-20-րդ դարի կառույցները), փոխարեն բարձրացան անճաշակ և գեղարվեստական արժեք չունեցող շինություններ: Լայնածավալ շինարարությունը մեծ վնասներ հասցրեց նաև Երևանի հրապարակներին: Մի շարք հրապարակների շրջակայքում կառուցվեցին և շարունակում են կառուցվել բարձրահարկեր (Հանրապետության, Ազատության, Շահունյան, Ազնավուրի), էստակադաներ (Բարեկամության), ստորգետնյա ավտոկայանատեղեր (Ազատության), տարածքներում գործում են ճարտարապետական միջավայրին չհամապատասխանող բազմաթիվ սպասարկման օբյեկտներ (Ազատության) (նկ.3): Այս ամենի արդյունքում խաթարվում է հրապարակների տարածքային ամբողջականությունը: Այդ հարցում դերակատարում ունեն նաև արձանների ապամոնտաժումը (Հանրապետության, Աշխատանքի): Ի դեպ, արձանների ապամոնտաժում կատարվեց նաև հանրապետության համարյա բոլոր քաղաքներում, ինչպես նաև Ստեփանակերտում: Մասնավորապես, նախկին Լենինի անվան ուղղանկյուն հրապարակում ապամոնտաժվեց Լենինի արձանը: Երևանում՝ Հանրապետության հրապարա-

¹ Гаспарян М., Архитектура Еревана XIX начала XX века. Ереван, 2008, с 200.

կում, կատարվեց վատթարագույնը՝ ապամոնտաժվեց ոչ միայն Լենինի արձանը, այլև պատվանդանը, որի տեղում ժամանակավորապես բարձրացվեց մետաղական գովազդային մի տախտակ, որի ապամոնտաժումից հետո այդ տեղը թափուր է մնացել: Հետագա բոլոր փորձերը այդ տեղը լցնելու՝ ձախողվեցին, քանզի չգտնվեց որևէ մի նախագիծ, որը մասշտաբային և գեղարվեստական առումով համապատասխաներ համույթին և վերականգներ հրապարակի խաթարված ամբողջականությունը (նկ.4):¹ Է, որ ստեղծում է քաղաքաշինական և գեղարվեստական նոր որակ: Երևանում այդպիսի փորձեր կատարվել են՝ Ձորագյուղ թաղամասը, որը հին Երևանի մի պատառիկն էր, 80-ական թվականներին մտադրություն կար վերականգնելու՝ օրգանապես դարձնելով քաղաքի մի գողտրիկ պատմական անկյուն: Այն ժամանակ, երբ այստեղ դեռ պահպանված էին բնակելի-տնտեսական կառույցները, հնարավոր էր ունենալ պատմաճարտարապետական միջավայրը վերականգնող մի ամբողջական օրինակ: Սակայն գործը կիսատ մնաց և այսօր այդ տեղում վեր են խոյանում մեկը մյուսի հետ մրցող ռեստորանային համալիրների ծավալները, որոնք իրեց կերպարով անհարիր են պատմական միջավայրին և բոլորովին ուրիշ գործառույթ են իրականացնում:

Համաշխարհային ճարտարապետության մեջ կան օրինակներ, երբ հուշարձանը պահպանվում է նույնիսկ մասամբ՝ ներառնվելով նոր շենքի կառուցվածքի մեջ: Այս փորձը լավագույնս կիրառել են իտալացիները: Երևանում ևս որոշ շենքերի ճակատներ պահպանվել են նոր կառուցապատման մեջ (նկ. 5): Ընդհանրապես ոչ թե ազգային ճարտարապետության հուշարձանների նմանակումներն են խրախուսվում, այլ ժամանակի ոգուն և ժամանակակից ձևերով լուծված, մասշտաբայնությունը չխախտող նոր շինությունները, որոնք իրենց ներդաշնակ համակեցության մեջ նույնիսկ կընդգծեն պատմական հուշարձանների արժեքը:

Երևանն այսօր անխուսափելիորեն մոտենում է համաշխարհային ստանդարտներին՝ ձեռք բերելով 21-րդ դարի ճարտարապետությանը հատուկ էկլեկտիկություն, մինչդեռ ժամանակին այն սրտաբաց ու վարդագույն քաղաք էր, իսկ հիմա «բազմագույն» անդեմություն:

Բարեբախտաբար, Ստեփանակերտը առայժմ զերծ է մնացել այն արտառոց երևույթներից, որ առկա են Երևանի քաղաքաշինական զարգացումներում: Կառուցապատման ժամանակակից ձեռնարկումները հիմնականում չեն խաթարում քաղաքի նախնական նախագծային մտահղացու-

¹ Рашидян Г., Главная площадь Еревана во времени и в пространстве, Ереван, 2007, с 155.

նր: Ինչպես նախկինում արված բոլոր (1938թ.-ի Սլոբոտյանիկի, 1968թ.-ի Բ.Դադաշյանի) նախագծերում, այնպես էլ ժամանակակից դրսևորումներում, պահպանվում է քաղաքի կառուցապատման Ա.Թամանյանի 1926 թ.-ին մշակած համակարգը:¹ 1929-30-ական թթ. կազմակերպված քաղաքի շրջանաձև հրապարակից ճառագայթաձև սկիզբ են առնում գլխավոր փողոցները: Հրապարակից դեպի հյուսիս տարածվում է քաղաքի կենտրոնական կասկադը: Ստեփանակերտում զգալի են փոքր ճարտարապետական ձևերով ու քանդակներով համակառույցները: «Կանաչ այգում», որ ժողովուրդն անվանում է Վերին զբոսայգի, հպարտ կանգնած է արծաթյա՝ որպես ազատության, իշխանության, անմահության, հեռատեսության և ուժի խորհրդանիշ: «Երեք բանալի» աղբյուր-քանդակը, Փափագյանի անվան դրամատիկական թատրոնի հարևանությամբ, հոգու երեք վիճակներ է ցուցում՝ ուրախություն, մտորում և տխրություն: Ստեփանակերտը այն եզակի քաղաքներից է, որ առանձնանում է իր փողոցների և հրապարակների մաքրությամբ և կանաչապատ դիմազծով (նկ. 6): Այն նաև զարգացող քաղաք է, և քաղաքաշինական ժամանակակից զարգացումների մարտահրավերներին պատվով է դիմակայում: Արդիական շենյով կառուցված նոր շենքերը հիմնականում ներդաշնակված են արդեն գոյություն ունեցող կառուցապատմանը և չեն խաթարում պատմաճարտարապետական միջավայրը (նկ. 7): Հավակնություն չունենալով հանձնարարականներ տալ, այնուամենայնիվ գտնում ենք, որ ճարտարապետական ժառանգության պահպանությունը շատ կարևոր է քաղաքի կերպարային ընկալման տեսակետից: Քաղաքների դիմագիծը պահպանելու համար պետք է կարևոր տեղ հատկացնել նրա կերպարը ձևավորող շենքերին և նրանց շուրջը ներդաշնակորեն կազմակերպել տարածական միջավայրը:

¹ Яралов Ю.С., Таманян, Москва, 1950.

Նկ. 1. Փարիզ, Լուվր

Նկ.2. Ֆլորենցիա. Քաղաքի ընդհանուր տեսքը:

Նկ. 3. Օպերան երեկ և այսօր:

Նկ.4. Երևանի Հանրապետության հրապարակը:

Նկ.5. Երևան, Աբովյան փողոց, շենքի ճակատ:

Նկ. 6. Ստեփանակերտ. քաղաքի ընդհանուր համայնապատկերը:

Նկ.7. Ազգային ժողովի շենքը:

**СОХРАНЕНИЕ АРХИТЕКТУРНОГО НАСЛЕДСТВА В ПРОЦЕССАХ
СОВРЕМЕННОГО ГРАДОСТРОИТЕЛЬСТВА**

Люба Киракосян

Резюме

Архитектура-предмет гордости любой страны. Армянское архитектурное наследие значительно. Для армян, архитектура всегда была приоритетной сферой культуры, чья защита долг каждого поколения.

Современные градостроительные процессы в Армении очень часто имели тенденции, которые исказили историко-архитектурную среду. Синтез традиционного и новаторского составляет основу национальной архитектуры. Осуществленная такой философией архитектура даст возможность нашим городам, в частности, Еревану вместо сегодняшней эклектической безликости восстановить свой некогда приветливый и розовый облик. К счастью это не относится к Степанакерту, так как новые здания в основном гармонируют с существующей застройкой и не искажают историко-архитектурную среду.

**THE PROTECTION OF ARCHITECTURAL HERITAGE IN THE
CONTEMPORARY TOWN-PLANNING DEVELOPMENTS.**

Lyuba Kirakosyan

Summary

Architecture has been the pride of the countries in all times. Especially for us, for Armenians, it is more important direction, because we have a serious architectural heritage, the protection of which is the responsibility of all generations. Modern urban processes in Armenia have such developments that very often historical-architectural environment is spoiled, but it is known that the basis of the national architecture is the philosophical unity of tradition and innovation. Only such an architectural direction, which carries this philosophy will give Armenian cities, especially Yerevan, the opportunity to restore open-hearted and pink feature, which it used to have instead of eclectic neutrality, which dominates nowadays. But this isn't typical for Stepanakert, because in the capital of Kharabakh modern buildings are in harmony with old ones and don't spoil the historical-architectural environment.